

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ФИЛОСОФСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ НАУКИ”

АВТОРЕФЕРАТ

на

Дисертационен труд

на тема:

**„МУЛТИКУЛТУРНОТО ОБЩЕСТВО: ТЕОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВИ.
КОНЦЕПЦИИТЕ НА ЧАРЛС ТЕЙЛЪР И ДЖОН РОЛС”**

За придобиване на образователна и научна степен

„доктор”

По професионално направление – 2.3 Философия

Научна специалност – Социална философия

Дисертант: Гергана Миткова Найденова

Научен ръководител: доц. д-р Антоанета Николова

Благоевград 2019

ОБЕМ И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е насрочен за обсъждане на разширено заседание на катедра „Философски и политически науки” към Философския факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград на 18 март 2019 г.

Дисертацията се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и е с обем 179 страници. В увода се аргументира актуалността на темата, обекта, предмета и задачите на изследването. Всяка глава е организирана с по няколко параграфа. В заключението са представени основните изводи. Библиографията включва 94 литературни източника, от цитираните произведения в хартиен книжен вариант са 60 заглавия, а 34 са електронни книги с он лайн достъп до тях. На български език са 71 източника, и 23 на английски и руски.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 08 юли 2019 г. от... часа в ЮЗУ
„Неофит Рилски” – Благоевград

1. Актуалност и значимост на изследването

През последните десетилетия сме свидетели на радикални промени в структурата и последиците от световните миграционни потоци, пораждани най-вече от глобализацията и от изострянето на икономическото неравенство. Нарастващата бежанска криза допринася за изострянето на проблемите вътре в самия Европейски съюз и ни изправя пред нови предизвикателства. Затова и проблемите, свързани с имиграцията, стават приоритетна област за Съюза и за неговите държави-членки. Актуалността на темата се подсилва и до голяма степен от глобалната криза през последните години, която кара европейците да преосмислят своите приоритети и ценности. Преди кризата в публичното пространство се говореше за споделени идеи за европейско единство или за ползите от мултикултурното общество. Впоследствие обаче, задълбочаващата се икономическа криза предизвика в Европа рязко усилване на националистическите тенденции, засилена грижа за националния суверенитет и националната идентичност, третиращи в противовес на общата европейска идентичност и европейската солидарност. Преди няколко години никой не можеше да предположи, че този комплекс от проблеми ще доведе до Брекзит и ще постави европейските граждани, работещи и живеещи на територията на една държава-членка със знаково място в Европейския съюз, пред изпитанието да бъдат третирани като „чужденци“.

Затова и основната идея, заложена в настоящата работа, е да очертае тенденциите и проблемите, свързани с масовата имиграция и последвалата бежанска криза, които в наши дни изправят пред сериозно предизвикателство съвместното съжителство на различните културни общности в страни като Германия, Великобритания, Франция и др. В този контекст се обсъжда дали е възможно Европа да запази своята цялост и идентичност на фона на мащабния миграционен поток от последните десетилетия, както и дали и в каква степен идеята за политиките на мултикултурност в ЕС търпят крах или са само подложени на временни трудни изпитания.

2. Обект, предмет и основна теза на дисертационното изследване

Темата за мултикултурното съжителство в съвременните общества става все по-актуална през изминалите години. Все още не е намерен отговор на въпроса кой е най-добрият път, по който трябва да поемат отношенията вътре в мултикултурните общества, и той тепърва предстои да бъде определен. Всяко едно съжителство, независимо дали то е с членове на семейството, приятели, колеги, сънародници или хора от други държави, изисква от нас усилие – усилие да приемем различния от нас с цялата смесена палитра от чувства и емоции. Факт е, че когато културата и религията не са споделени, приемането на другия изисква много повече усилие и търпимост. В публичното пространство дебатът все по-често се води за културното различие, а акцентът се поставя върху проблемите и предизвикателствата пред съвместното съжителство на отделните културни общности. Този дебат може да се обобщи около няколко общи основни ценности, които участниците в него признават и споделят, макар и в различна степен. Първата от тях е единството на социалния живот и това, че ние всички споделяме общо пространство за живот и сме взаимосвързани. Другите две са свободата на индивида и културната идентичност. Дискусията най-вече се върти около това да се намери начин от една страна да бъде отдадено дължимото на тези ценности така, че едновременно да е рационално, и същевременно да е приложимо практически. В подобна перспектива обект на изследването се явяват трудовете на Чарлз Тейлър и Джон Ролс, в които е представен този специфичен светоглед. Дисертацията анализира рефлексите на Тейлър върху значими философски въпроси и понятия, организирани около проблематиката за: идентичността, отношението индивид-общество, връзката между човек и Бог и ролята, която има тя за създаването на модерната идентичност. Като контрапункт на неговите тези биват представени философските възгледи на Джон Ролс за избора на определени принципи при първоначалното договаряне между хората, за равенството между хората в качеството им на свободни индивиди и идеята за рационално премахване на културните различия още в „изходната позиция”. Предмет на изследването са възгледите на двамата автори, съсредоточени около въпросите на идентичността, свободата, равенството и съвместното съжителство на различни културни общности. Наред с това предмет на дисертацията са проблемите и

предизвикателствата, пред които са изправени съвременните мултикултурни общества. В този смисъл темата за мултикултурното общество ще се разгледа през философските възгледи на Тейлър и Ролс и тяхната интерпретация, както и чрез анализ на съществуващите проблеми, довели до кризата на мултикултурализма.

Основна теза на изследването е, че въпреки предизвикателствата от последните години, свързани с глобализацията, икономическата криза, засилената имиграция и не на последно място бежанската криза, довели до кризата на мултикултурализма главно в Западна Европа, мултикултурните общества имат перспектива за съвместно съжителство. Дисертацията прокарва хипотезата, че моделите на интеграция, използвани до момента спрямо имигрантите във времето, освен, че не спомагат за самото интегриране, задълбочават още по-силно различието, капсулират и маргинализират голяма част от общностите вместо да ги приобщават. В този план изследването предлага една друга перспектива пред мултикултурното съжителство, която трябва да започне с преразглеждане на методите на интегриране на обществата, със замяната на асимилирането и т нар. „претопяване” („melting pot”) с политики утвърдени въз основа на общ диалог, уважение и търпимост.

3. Цели и задачи на изследването

В рамките на така формулираната проблематична област основна цел на изследването е да докаже, че независимо от засилените евроскептични нагласи, задълбочаващи още повече кризата на мултикултурализма, мултикултурните общества могат, въпреки очертаните проблеми да си проправят път за мирно съвместно съжителство. Втора основна цел на изследването е да представи оригиналността на двата анализирани теоретични модела за мултикултурно общество на Чарлз Тейлър и Джон Ролс, както и тяхната практическа реализация.

Не на последно място важна цел на изследването е да покаже на базата на тези теоретични модели с какви проблеми и предизвикателства се сблъскват европейските общества.

С оглед на тези основни цели могат да бъдат формулирани следните задачи на изследването:

1. Да представи същността на концепцията на Чарлс Тейлър за идентичността като формирана от диалога и сблъсъка със значимите за нас други, както и за значимостта, придавана от Тейлър на „политиката на признаване“. Да покаже важността на тази концепция при изследването на възможностите на мултикултуралните общества, доколкото с нея се поставя акцент върху културното различие и се изтъква необходимостта от признаването му, което се изразява чрез действието на различни културни политики.

2. Представяйки основните идеи на Джон Ролс, тяхната оригиналност и значимост в контекста на темата за мултикултурното общество, да постави акцент върху концепцията за справедливостта като първоначален договор между хората, чрез който те ще се споразумеят относно принципите, върху които ще се основава по-нататъшното политическо управление.

3. Да анализира и съпостави идеите на Чарлс Тейлър и Джон Ролс, както и на други автори и критици чрез очертаване на мултикултуралистката проблематика около дебата „либерализъм-комунитаризъм“.

4. Да анализира някои от основните причини, довели в крайна сметка до дебата „за и против“ мултикултурализма, като последиците от глобализацията, евроскептицизмът и проблемите на европейската идентичност и не на последно място – настоящите модели на интеграция и поуките от тях.

4. Основни източници на изследването

Източниците на изследването могат да бъдат разделени на две основни групи:

1. Първични източници на дисертациония труд се явяват творбите на Чарлс Тейлър и Джон Ролс, в които се разгръщат основните философски и политически идеи, свързани с темата на изследването.

2. Вторични източници, които включват коментарна литература върху творчеството на Тейлър и Ролс. Тази коментарна литература от своя страна може да бъде разграничена на съвременни критически произведения върху двамата автори и на ранни трудове, посветени на възгледите им.

3. Използвани са и източници, които включват произведенията на автори, развиващи сходни идеи на тези Тейлър и Ролс, както и текстове на други съвременни философи, социолози и политолози. Това е продиктувано от стремежа да се покаже оригиналността на концепциите на двамата автори в сравнителен план, както и да се представи спецификата и дълбочината на техните идеи в контекста на темата за мултикултурността.

4. В дисертацията са цитирани водещи автори и техните социално-политически възгледи по темата за мултикултурализма, включени са публицистични материали, както и политологически анализи върху проблемите и перспективите на мултикултурното общество.

5. Методология на изследването

Дисертацията прилага преди всичко метод на историко-философски анализ на трудовете на Чарлс Тейлър и Джон Ролс както и дискурсивен анализ, предполагащ полагането на техните политико-философски възгледи в контекста на кризата на мултикултурализма и проблемите, с които се сблъскват съвременните мултикултурни общества, а също така и на други съвременни западни философски концепции от този период. Изследването използва още метода на сравнителен анализ на понятията и концептуализациите на двамата автори с тези на други мислители, разработващи сходна проблематика. Извършва се също систематичен анализ на основните вторични критически трудове върху творчеството на Тейлър и Ролс, както и на други автори, свързани с разглежданата проблематика.

6. Научната новост на дисертационния труд се състои в това, че изследването има принос за интерпретирането на социално-философските доктрини на авторите Чарлс Тейлър и Джон Ролс в перспективата на намирането на подходящи условия за едно продуктивно съжителство в западните мултикултурни общества. Освен това, дисертационният труд има принос в сферата на социално-философските изследвания у нас върху проблематиката на мултикултурализма, с това, че разглежда двамата автори като парадигмални в теоретично осмисляне на мултикултурността. Не на последно място заслужава

внимание анализът на степента на приложимост на идеите на Тейлър и Ролс за разрешаване на противоречията в съвременните мултикултурни общества.

Изложението в дисертацията е структурирано в съответствие с предмета, както и с целта и задачите на изследването. Конкретизирана, структурата на дисертационния труд е следната:

Увод

Първа глава:

Чарлз Тейлър, или комунитаристкият подход към мултикултурализма

1. Критика на натурализма
 - 1.1. Редукционизмът на натурализма и на формалистката епистемология
 - 1.2. Натурализмът като корен на индивидуалистките и утилитаристки гледни точки
 - 1.3. Идентичност и наратив
2. Херменевтиката като алтернатива. Наративът и човешката идентичност
 - 2.1. Човекът като самоинтерпретиращо се животно
 - 2.2. Идентичност и общност
 - 2.3. Идентичност и наратив
 - 2.4. Идентичност и свобода. Експресия и културен плурализъм.
3. Идеята за секуларизацията – модерност, религии, съжителство
 - 3.1. Идентичност и трансцедентност в епохата на секуларизма
4. Политиката на идентичността: признаване и разнообразие

Втора глава:

Джон Ролс: мултикултурализмът в перспективата на либерализма

1. „Теория на справедливостта”- опит за извеждане на основните принципи на социалната справедливост
 - 1.1. Предмет и основна идея на теорията за справедливостта на Джон Ролс
 - 1.2. Два принципа на справедливостта
 - 1.3. Булото на незнанието

- 1.4. „Справедливите” институции
2. Основни идеи на политическия либерализъм в концепцията на Джон Ролс
 - 2.1. Идеята за частичен консенсус
 - 2.1. Идеята за приоритет на правото пред понятието за благо
 - 2.2. Идеята за публичен разум

Трета глава:

Комуитаристкият и либералният модели на мултикултурализма: сравнителен анализ

1. „Либерализъм- комуитаризъм”: основни линии на дебата
 - 1.1. Комуитаристката критика на либерализма
 2. Позицията на Ролс спрямо комуитаристките критики
 3. „Групово-специфичните права” като алтернатива на признаването
 4. Многоизмерност на понятието „идентичност”

Четвърта глава:

Мултикултурализмът умря, да живее мултикултурализмът

1. Причините за дебата „за и против“ мултикултурализма
 - 1.1 Глобализацията и нейните последици: трансграничната миграция, етническото възраждане, национализмът като реакция
 - 1.2. Евроскептицизмът, проблемите на европейската идентичност
 - 1.3. Имиграцията и бежанската криза като предизвикателство
 - 1.4 Политическите предизвикателства
 - 1.5 Свободата на словото в контекста на мултикултурализма
2. Успешната и неуспешната интеграция
 - 2.1 Дебатът за моделите на интеграцията
3. Нито асимилация, нито гетоизация

Заключение

Използвана литература

7. Синопис

С оглед на така концептуализирания обект, предмет и теза на изследването, както и на изпълнението на поставените цели и задачи дисертацията е структурирана в четири глави.

Първа глава на дисертацията: „**Чарлс Тейлър, или комунитаристкият подход към мултикултурализма**” в началото представя кратко творческия път на Чарлс Тейлър, за да очертае общия културен и исторически контекст на формиране на неговите идеи.

Главата продължава с анализ на едно фундаментално понятие, залегнало във социално-философските възгледи на Тейлър, а именно понятието за идентичност. Темата за идентичността е дълбоко свързана със самата идея за мултикултурализъм и тази връзка се разкрива плавно чрез интерпретацията на концепцията на канадския мислител в няколко последователни линии. Най-напред се разглеждат моралните ни вярвания, които според автора стоят в основата на идентичността. Освен това се обръща внимание и на моралната онтология, която артикулира нашите морални и духовни интуиции. Един от въпросите, които се поставят и на които се търси отговор е: какъв е образът на нашата духовна природа и ситуация, от която всъщност зависят реакциите ни. Тейлър повдига важен въпрос, свързан с тезата, че натуралистичната философия упражнява много силно влияние върху формирането (или дори деформирането) на нашите морални вярвания и пренебрегва онтологичния подход. Повдига въпроса, че до известна степен съществува недоверие към онтологичния подход, особено когато става въпрос за отлъчване на човешки същества, оправдавано с по-низшия им произход. Но въпреки подобни реакции, е на мнение, че не следва да се смята, че онтологията, която им придава рационална природа, е излишна. Този критичен елемент от неговата философия е разгърнат в **първи параграф**, където натурализмът се разглежда като корен на индивидуалистките и утилитаристките гледни точки. Според Тейлър всъщност всеки наш морален акт има онтологична основа, това засяга всичко, което нашият живот обхваща. А колкото до инстинкта, той приема различни форми в културата, което проличава от многообразието от теории, опитващи се да обяснят какво представлява доброто, благото и какъв трябва да бъде добрият живот.

Темата за човешкото благоденствие е също силно застъпена в модерния индивидуализъм. Нейните корени могат да се проследят назад в историята като един от основните аспекти на християнското духовенство. Затова и Тейлър смята, че модерният утилитаризъм е негова „лаическа версия”. Утвърждаването на обикновения живот¹ е този аспект на християнството, който става централен и за модерната култура. От Реформацията идва и модерното възприемане на обикновения живот като същността на добрия живот. Основният въпрос е бил свързан с начина, по който той се изживява, с отношението към Бога (т.е. страх и почитание). Страхопочитанието се е изразявало в следване на определени норми, изразени например чрез женитбата и спазването на гражданските задължения.

Тейлър критикува натуралистичната философия за нейната позиция, когато става въпрос за зачитане правата на другите или проблема за същността на собственото достойнство. Тази философия според него ни заблуждава, като свежда споменатите проблеми до области на чисто „инстинктивни” реакции. Човешкото достойнство, обвързано по-тясно с нашето поведение, очертава наистина проблем, който не би следвало да бъде отхвърлен с лекота или пренебрегнат, както допуска натуралистичната философия

Първи параграф на първа глава на дисертацията разгръща също така и една от основните тези на Тейлър, която е важна за осмисляне на философските му възгледи за личността и за разбирането на начинът, по който е формирана модерната идентичност. Става въпрос за тезата, че човешкият живот протича в рамки, наречени от него „неизбежни”. Благодарение на рамките човекът придобива яснота за своя живот и стойността му. Те обаче не са постоянна величина, а се променят през различните епохи. Проследяването на този фундаментален аспект от възгледите на Тейлър дава добра предпоставка за вникване в същността на някои от проблемите, пред които се изправя политиката на мултикултурализъм. Индивидуализмът в частност е считан за едно от „безпокойствата” на модерната епоха. В тази връзка една от причините за формирането му е т. нар. от Вебер „разомагьосване” на света, съпътствано с изчезването на космическия ред, в който дотогава хората са вярвали. С това се разрушават и хоризонтите, в които те са изживявали своя духовен живот.

¹ Тейлър използва този термин за да визира най-общо производствения живот и семейството.

Авторът стига до извода, че в епохата на модерността рамките стават проблематични, няма една обща, споделяна от всички рамка, и именно в това се състои част от объркването сред хората. От друга страна, натуралистите според Тейлър ни най-малко не придават значимост на проблема за смисъла на живота, а също така игнорират съществуването на рамките. И в тази връзка Тейлър се заема с редукцията, целяща до голяма степен да покаже важната позиция, която заемат рамките в човешкия живот. Ще се опитам да изясня какво визира той под понятието „рамка”. Тя *включва цялокупност от качествено определени разграничения. Да мислим, да усещаме, да съдим вътре в такава рамка, означава да действаме с чувството, че някое действие или начин на живот, или начин на усещане е несравнимо по-висше от другите, които са по-лесно достъпни за нас.*

Във **втори параграф** на първа глава е застъпена идеята за човекът като „самоинтерпретиращо се животно” или за това: как ние определяме самите себе си и кои са фундаментите, върху които е изградена нашата идентичност. Много ярко проличава силната връзка, която е заложена в цялостната социално-философска мисъл на Тейлър за връзката между индивид и общество и за мястото на „другите” при самоопределянето на собствената ни идентичност.

Тук се проследяват интерпретациите на Тейлър върху философското творчество на Платон, Аристотел, Августин и Декарт, където той открива мотиви, позволяващи му да концептуализира възгледа, според който разбирането за самия себе си изхожда от противопоставянето на два свята: вътрешен, който, най-общо казано, включва мислите и чувствата ни, и външен, обхващащ предметите в света. Благодарение на възгледите на Декарт за обективизиране и инструментализиране на тялото и страстите, които оказват трайна следа чак до наши дни, Тейлър стига до категоризиране на идеята като създаване на „дезангажирания субект”. Канадският философ твърди, че като изхождаме от идеята за господството на разума, ние можем да контролираме страстите, да приемем инструментална позиция спрямо тях и заедно с тях да поставим тялото си в подчинена позиция като обект. По този начин Тейлър разгръща идеята, че имайки власт над тялото си, ние няма как да търсим изворите на моралната си сила извън него.

Трети параграф също така се спира подробно на темата за секуларизацията, модерната епоха, религиите и съвместното съжителство на различни културни общности, като целта в подобен контекст е да бъде интерпретирана и гледната точка на Тейлър.

Тейлър е автор, който търси алтернативен път, за да обясни процеса на секуларизацията, странейки от класическите определения. Краткият исторически преглед, направен в този параграф, дава възможност да се проследи тезата на канадския мислител, която силно се откроява, и по-точно, че отсъствието на религията от човешкия живот е немислимо, защото религията е навсякъде и във всичко – в този смисъл тя е немислима като отделна „частна” сфера. В тази връзка, проследявайки различните епохи, той съзира едно различие, коренът на което се състои в това, че предмодерните политически организации са били свързани, основани и гарантирани с някаква вяра или принадлежност към Бог. Но модерната държава е свободна от тези връзки. Тейлър описва състоянието на нашата модерна църква като независима от каквито и да е политически структури. Религиозността или нейното отсъствие се отбелязват като частни, а не обществени интереси.

Тейлър се опитва да представи обобщен и цялостен възглед за секуларизацията, като в хода на анализите си той разграничава три различни разбираня, които да изяснят този процес. Първото се свързва с оттеглянето на религията от обществените пространства. Второто схващане за секуларността, той свързва главно с упадъка на вярата и на религиозните практики и сочи, че именно в този смисъл са станали секуларни страните от западна Европа. Третото разбиране е свързано, макар и по различен начин, с предходните две и се отнася до условията на вярата (“conditions of belief”). Задача на този параграф е да определи и проследи кои всъщност са причините, според Тейлър, които ни отвеждат от едно общество, в което изглежда невъзможно да не вярваме в Бог, в друго, където вярата е една от възможностите пред човека.

Следващият **четвърти параграф**: „Политиката на идентичността: признаване и разнообразие” отново поставя фокуса върху понятието идентичност. Проследява се друга оригинална теза на автора, която гласи, че нашата

идентичност е отчасти оформена от признаването или от неговата липса от страна на другите (човек или група). Тейлър твърди, че едно общество, което се смята за справедливо, но в същото време не отчита различието, е безчовечно и дискриминиращо, доколкото потиска идентичностите. И в тази връзка той отправя критика към някои от либералните автори и принципите, върху които градят своите теории, които се оказват „слепи” за различието.

След проследяването на идейния светоглед на Чарлс Тейлър, **втора глава** преминава към концептуализация на основните идеи на американския либерален философ Джон Ролс, като представя мултикултурализма в перспективата на либерализма. Първи параграф на главата разглежда класическия труд на Ролс „Теория на справедливостта”, като проследява идеологическия път на двата фундаментални принципа на справедливостта, които стоят в основата на социалната справедливост. Откроява се оригиналността на Ролс и неговата концепция за справедливостта като първоначален договор между хората, позволяващ им да се споразумеят относно принципите, върху които ще се основава по-нататъшното политическо управление.

Това, което прави впечатление е, че Ролс представя всички хора като равни и свободни граждани, които имат равни права и задължения. Затова тази глава има за цел да изведе от цялостната философия на автора основните негови възгледи, които допринасят за концептуализиране на представата за мултикултурното общество. Първи параграф анализира една от главните идеи, заложена в политико-философските възгледи на Ролс, а именно – „изходната позиция”, разглеждана в *Теорията* като хипотетична ситуация, при която никой не знае своето място в обществото като класа или социален статус. „Булото на незнанието” има за цел да скрие всички дарби и таланти и други притежавани качества, за да може принципите на справедливостта да бъдат честно избрани. Така идеята за равенството излиза на първа позиция в концепцията на Ролс, защото при такава ситуация никой не би могъл да влияе върху избора на принципи, които биха действали за собственото му благодетелстване.

Тук главата разгръща също и темата за справедливите институции, които са неизменна част от общество, договорило се помежду си относно избора на принципите на справедливостта.

Основните идеи на политическия либерализъм на Джон Ролс са подробно изследвани във втори параграф на втора глава. Тук се набляга върху някои от промените, които настъпват във възгледите на Ролс във времето, когато той пише „Политическият либерализъм”. Главният въпрос, който поставя Ролс е, как може да съществува стабилно и справедливо общество от равни и свободни граждани, които обаче помежду си са разделени от морални, философски и религиозни доктрини. Така стига до идеята за частичен консенсус и до идеята за приоритет на правото над благо, които поетапно са анализирани във втора глава на изследването. Последната точка на втори параграф проследява друга оригинална идея на Ролс за „публичния разум”. Това е разумът, който се свързва с демократичното общество и идеята за равенство между гражданите, които умеят да се контролират сами себе си чрез избора на закони и конституция. Изследването достига до извода, че всъщност имплицитно във възгледите на Ролс присъства един „социален идеал”, вдъхновен от справедливостта и уважението, които, както проличава, насищат цялостното му творчество. Може да се каже, че споразумяването относно основните принципи на справедливостта в една хипотетична ситуация не цели единствено общата полза, ако те се приемат. От целия анализ, направен във втора глава върху възгледите на Ролс, проличава, че за автора обществото е най-вече въпрос на ”взаимно признаване”. Обществото е сферата, където толерантността и диалога между различните култури заемат значимо място. Единствено чрез публичния разум и обществения политически форум гражданите биха реализирали този възглед.

Трета глава на дисертацията представя сравнителен анализ на комунитаристкия и либералния модели на мултикултурализма, очертани в предходните две глави чрез концепциите на Тейлър и Ролс. Първият параграф проследява основните линии на дебата либерализъм-комунитаризъм. Най-напред е очертана критиката, която комунитаристите отправят към либералната теория и основно това, дали принципите на справедливостта, както са формулирани от Ролс са „неутрални”. Тази критика е фокусирана най-вече върху въпросите дали представителите на различни културни и религиозни общества могат да живеят съвместно, като съумеят да постигнат разбирателство помежду си откъм различието в ценностните системи, традициите и вярванията или ще се

привилегирова една форма на живот – индивидуалистката, в чиято основа е заложено господството на закона пред солидарността в междучовешките отношения, както и господството на частната сфера за сметка на общността. Разглеждат се паралелно и двата теоретични паралела, като и към единия и другия се отбелязват критики и очертават проблематични места. Трета глава включва коментари от водещи политически анализатори, политолози и автори с позиция по темата.

Вторият параграф на трета глава насочва вниманието не толкова към критиката на комунитарните и либерални модели, колкото допълва с аргументи от страна на либералната доктрина и от позицията на Ролс в подкрепа на неговата „Теория на справедливостта“. Анализът в този параграф основно е концентриран върху възраженията към теорията на Джон Ролс и в нейна защита. Други акценти в анализа на двата модела се представят в трети параграф, където чрез концепциите на автори като Пламен Макариев, Уил Кимлика и други се разглеждат въпроси като приоритетът на правото над доброто, както и тълкуване на ползите и недостатъците от предоставянето на „групово-специфичните“ права.

Провокативното заглавие на **четвърта глава** „Мултикултурализмът умря, да живее мултикултурализмът“ загатва за „възраждане“ или метафорично казано „светлина в тунела“ след кризата на мултикултурализма през последните години. Това е и целта на изследваната проблематика в тази последна глава на дисертацията: да представи проблемите и предизвикателствата, пред които е изправено съвместното съжителство на разнородни културни и религиозни общности, и същевременно при тяхното изложение да представи и перспектива за решаването им. Още при първия параграф стават ясни корените на дебата „за и против“ мултикултурализма. Там акцентите са поставени върху анализ на глобализацията и нейните последици за съвременните общества като: проблемът с трансграничната миграция и настоящата бежанска криза, допринесли за етническото възраждане и национализма като реакция в държавите-членки на Европейския съюз. Наред с изброените фактори евроскептицизмът като социално-политическо явление бележи своя възход основно през изминалото десетилетие. Евроскептичните нагласи сред европейците се засилват все повече и повече след

всеки следващ терористичен акт на територията на Съюза, извършен от второ и трето поколение европейски граждани. Затова и този параграф анализира предпоставките на съвременния национализъм, който може да се тълкува като външен израз на вътрешни страхове и несигурност.

Глобализационният процес допринася и за необратимото проникване на чужди култури в Европа. Демографският растеж, икономическите и политически условия водят до масова миграция на хора с различни националности и отключват редица други проблеми наред с това. Демокрацията, освен че допринася за утвърждаването на човешки права, в същото време е изправена пред редица изпитания. Сред най-важните от тях може да бъде посочена заплахата към едно от основните постижения на съвременната демокрация, а именно – свободата на словото. Така европейските граждани, особено след атентата в редакцията на вестник „Шарли Ебдо”, са принудени да интерпретират посланието, че свободата на словото има своя цена.

В подобен план, в тази глава се изследват проблемите за измеренията на толерантността, за нейните граници, за солидарността и пр. Освен това се поставя и един от основните въпроси, свързан с интеграцията на имигрантите мюсюлмани в Западна Европа, както и за трудността те да приемат европейските ценности и сблъсъците, които произтичат от това. За прилаганите – до момента основно във Франция и Германия – интеграционни модели, следва да се отбележи, че са „мислени” преди време, когато малцинствените групи са били много по-малки като численост, отколкото в момента. Друг важен момент е влиянието, което по това време са имали големите държави в Европа. Тогава е била жизнена ценностната перспектива на епохата на космополитизма. В днешно време, освен пред по-голямата численост на мигрантските потоци, сме изправени и пред предизвикателството на комуникационните технологии, които допринасят за възможността имигрантите да живеят паралелно в два свята. Светът, в който се чувстват „у дома си”, със сходните по култура, религия и пр. и „враждебният” друг свят, който се опитва да ги претопи и да ги слее с мнозинството. До един момент малцинствените групи не са усещали културата си като достойна за защита. Моделът на Тейлър спомага до голяма степен да бъде обяснена промяната, настъпила в имигрантските малцинства, и исканото от тях признание

от страна на мнозинството. Тезата на Тейлър е, че нашата идентичност се изгражда чрез диалога с „другия“ – от това как ни вижда той ние правим самооценка за самите себе си и така градим собствената си идентичност. А признанието от страна на другите е от „жизнена необходимост“ за нашето собствено съществуване. С това може да бъде обяснено защо малцинствените общности защитават културата си и държат тя да получи признание от културата на мнозинството. В „Изворите на Аза. Формирането на модерната идентичност“ Тейлър говори за „археологията“ на идентичността, за пътя, който е извървян, за да се формира такава, каквато я познаваме днес. Всяка епоха, през която сме минали, е оставила своя отпечатък върху собственото ни усещане за Аза. Част от проблемите с днешните имигрантски малцинства се коренят в това, че западният човек не усеща такава историческа дълбочина (християнската религия), в сравнение с исляма при мюсюлманите.

Втори и трети параграф изследват основно въпросите около успешната и неуспешна интеграция на имигрантите и правят опит да изведат поуки от използваните до момента модели на интеграция, както и да предложат визия за бъдеща промяна. Един съвременен интеграционен модел следва да бъде изграден на базата на диалог и постигане на консенсус между членовете на отделните общности. В него имат място идеите и на двамата автори, които настоящата работа изследва. Новият интеграционен модел трябва да съумее да осигури защита на колективните особености, но без да поражда този страх към различието и другостта, който все повече сковва европейските граждани през последните години. Идеята на Ролс за „публичен разум“ несъмнено има място при намиране на решение как едновременно да бъдат защитени и колективната идентичност и индивидуалните права.

8. Заключение

Основна цел на изследването е да докаже, че независимо от засилените евроскептични нагласи, които на свой ред задълбочават още повече кризата на мултикултурализма, мултикултурните общества могат, въпреки очертаните проблеми, да си проправят път за мирно съвместно съжителство. Прокарването на подобна теза звучи оптимистично, дори утопично, като се има предвид реалността, в която всички живеем и на която сме свидетели през изминалите няколко години в контекста на бежанската криза. Предвид цялата дискусия, която се води от „върховете” на Европейския съюз около кризата, дебата за квотите относно разпределянето на бежанци между държавите-членки, субсидиите, които се отпускат за издръжката на бедстващите имигранти, и предвид цялата хуманитарна помощ от световни правителствени и неправителствени организации и пр. с цел подпомагане оцеляването на бежанците, то това не е просто криза, а действителност, която изглежда като филм на ужасите. Реалността е такава, че човешки същества биват оброчани съвсем съзнателно на гибел, даващи се във водата, „спасявани” със закъснение, и всичко това, защото те са нелегални имигранти, защото те са нежелани в Европа, нежелани в нашата страна, в нашия град.

Затова и настоящето изследване търси отговорите защо това различие е плашещо, пораждащо този сковаващ страх и защо „другостта” се оказва проблемна. В тази връзка подробният анализ на темата за идентичността е важен, за да бъдат разбрани корените на проблемите, свързани с мултикултурализма. Чрез социално-философските възгледи на канадския автор Чарлс Тейлър, понятието идентичност се разгръща обстойно на няколко нива. Анализът проследява оформянето на идентичността през различните епохи до появата на това, което сега познаваме като модерна идентичност. Чрез интерпретацията на идеите на Тейлър изследването извежда някои важни акценти, като например ролята на другите, и по-точно „значимите” за нас други по пътя на формирането на собствената ни идентичност. Човешкият живот протича в „неизбежни рамки”, които не са постоянна, а променлива величина и образно са представени чрез различните епохи. Чрез тях идентичността се самоопределя, благодарение на тях човек добива яснота за собствения си живот и стойността му. В този контекст

стремежът и борбата за признание на някои културни общности може да бъде обяснен чрез възгледите на Тейлър като борба за признание и зачитане на собствената ни идентичност. Тезата на Тейлър, че признанието и зачитането на нашата идентичност от страна на другите е от жизнена необходимост за нас самите, за пълноценното ни и достойно съществуване, стои в основа на борбата за признаване и утвърждаване на множество мултикултуралистски политики.

От друга страна чрез политико-философските възгледи на американския философ Джон Ролс се проявява идеята за равенството между свободните граждани в една политическа общност. Анализът на концепцията за справедливостта има своя принос по отношение на това, че разисква начин различieto между гражданите, положено в основата на религиозни, културни, етнически и социални различия, да бъде изтласкано за частната сфера. Още повече, че с формулирането на двата принципа за справедливостта, Ролс открива друга оригинална идея, а именно тази, че неравенствата между хората трябва да бъдат компенсирани. И така тези, които са в най-неблагоприятна позиция по природа, следва да получат справедлива компенсация. Самата идея за „публичен разум“ дава нагласата за взаимното признаване, което съществува между хората. В теоретичния модел, който предлага Ролс, хората се договарят помежду си относно избора на принципи, които ще регламентират бъдещите им отношения. Подобен договор е основан върху признаването на другия и стойността на неговия живот, както и върху склонността към компромис относно придобиване на лични облаги заради общото благо. Сравнителният анализ, който е направен в трета глава на изследването между комунитаристките и либерални възгледи и концепции, отбелязва както положителните, така и негативните моменти в тези две направления на мултикултуралистката философия.

Във фокуса на последната част на дисертацията е търсенето на предпоставките, които водят до кризата на мултикултурализма. На повърхността ясно проличават основно няколко фактора, които допринасят за нея. Най-напред ще посоча, че вследствие на масовата миграция се формират съвременните общества, които имат познатия ни мултикултурен облик. Това е съпътствано от своя страна от крайно подчертана необходимост да присъстват търпимост, уважение и мирно съжителство между различните култури в съвременните

плуралистични общества. Какво обаче води до последвалата криза? Единият от факторите, допринесли за нея, са настъпилите демографски промени на континента, изразената необходимост от работна ръка, която идва от страна на имигрантите. Пристигащите нови работници са определяни като нискообразовани и без квалификация. Точно поради това те могат да заемат само определени длъжности, които обикновено „местните” отбягват. В това определение не се включват мигрантите, пристигащи с бежанските потоци през изминалите три-четири години, особено през България, които считат страната за временна спирка по пътя за Западна Европа. В последните години се отчита и негативната страна на т. нар. хуманитарни критерии, по които се приемат имигрантите. Социалната система на държавите-реципиенти е така устроена, че дава „стимули” за имигрантите, изразени в помощи и подкрепа, благодарение на които те не полагат усилия за ограмотяването си и придобиване на квалификация. Продължават да заемат определени сектори от трудовия пазар, а паралелно с това биват и географски сегрегирани. В следствие на това се възпрепятства интеграцията им. Имигрантите съвсем естествено образуват свои общности, т. нар. диаспори, т.е те се капсулират и изолират от обществото, към което следва да се приобщат.

Съвременните миграционни вълни се характеризират с дадена специфика, и по-точно, че тези имигранти не са зависими от мястото на пребиваване. Те се намират в постоянна връзка със семействата и приятелите си благодарение на развитите комуникации, по-евтиния транспорт и пр. „Удобствата”, в чиято основа стои глобализацията, спомагат за създаването на мрежи между диаспорите в глобален мащаб. Географските граници отстъпват място на създадите се „невидими граници”, изразени в различията между културите и тяхното поддържане.

Миграционният въпрос в Европа е така остър, защото върху него се наслабва религиозният фактор, в резултат на което имиграция и ислям (основно вниманието е насочено към радикалния ислям) се сливат постепенно в един общ и постепенно назряващ проблем. В основата на този проблем стои „различието”, „другостта” и нейното неприемане. Глобалната икономическа криза има роля в „провала“ на мултикултурализма. Причина за острите реакции към различието е страхът. Страхът е толкова вцепеняващ, че ни оставя бездушни към бедстващите,

гладуващите и умиращи хора, само защото те не са като нас, не говорят нашият език, не изповядват същата религия и идентичността им е изградена върху следването на други ценности.

Корените на неприемането на „другостта“, на чуждите култури, всъщност е страх, който идва от несигурност за собственото ни бъдеще, страх, породен от това, че нещо „мое“ (в смисъл на работа, социална подкрепа и облаги, финанси и др.) може да ми бъде отнето. Подобно чувство идва като последица от „ускорението“ на живота и глобалните промени, довели до създаването на „рисковото общество“. Не на последно място и като допълнение към предпоставките, които водят до „залез“ и „криза“ на мултикултурализма се добавя и участието на транснационалните елити, на които някои автори отреждат водеща роля по отношение на проблема. Поддържането на огнища на раздори и напрежение сред обществото, както изглежда е само в тяхна полза, като така се дава възможност те да имат контрол върху икономическата, политическата и социална ситуация.

Анализът на предпоставките за кризата, както и проблемите и предизвикателствата, пред които са изправени европейските общества, спомага да се обобщи, че интеграционните модели, които са налагани до момента, следва да бъдат преработени и подобрили. Една перспектива пред мултикултурното общество е бъдещите политики на интеграция, съгласувани в ЕС, да бъдат изградени върху метода на делиберативната демокрация. Асимилирането следва да бъде преразгледано като модел на приобщаване. Опитът от мултикултурните политики до момента дава ясни сигнали, че е необходима промяна най-вече по отношение на участието на малцинствените групи във вземането на решения и приемането на политики, свързани с тях. Подобна промяна трябва да се изразява във взаимен диалог, с активното участие на представители на всички малцинствени общества, които политиката ще засяга.

САМООЦЕНКА НА ПРИНОСНИТЕ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Дисертационният труд има принос за интерпретирането на социално-философските доктрини на Чарлс Тейлър и Джон Ролс в перспективата на намирането на подходящи условия за едно продуктивно съжителство в западните мултикултурни общества.

2. Чарлс Тейлър и Джон Ролс са разгледани като парадигмални автори в теоретичното осмисляне на мултикултурността. За пръв път е осъществен в българската философска книжнина сравнителен анализ на техните подходи при осмислянето на съжителството на общности с различна групова идентичност в съвременните западни общества.

3. Защитено е разбирането, че е перспективно проблемите на съвременното мултикултурно общество да се разглеждат в контекста на дебата "либерализъм - комунитаризъм".

4. Приносен характер има анализът на степента на приложимост на идеите на Чарлс Тейлър и Джон Ролс за разрешаване на противоречията в съвременните мултикултурни общества.

ПУБЛИКАЦИИ

1. „Специфика на „новата“ миграция в контекста на мултикултурната криза в Западна Европа“, в: сборник „Диалогът Изток-Запад: многопосочност на прочитите, Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 2015, стр. 221-227.

2. „Европейската идентичност и предизвикателствата пред нея“, в: сборник „Европейската идея между евроскептицизма и надеждата“, Университетско издателство „Неофит Рилски“, Благоевград, 2016, стр. 99-108.

3. „Либерално-комунитарният дебат като аспект от мултикултуралистката проблематика“ в: Сборник с доклади от XXVI Международна научна конференция за млади учени, 22-23 юни 2017 г., Благоевград, стр. 87-92.

4. „Два нюанса на (не)справедливостта: социално-икономически и културен“, в електронно списание „НОТА БЕНЕ“, бр.38/2017.